

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ; ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.4/18>

Бойчук С.С.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ

У статті представлено результати емпіричного дослідження прояву життєздатності в поліцейських спеціальних підрозділів поліції. Висвітлено теоретичні погляди вітчизняних та зарубіжних учених на феномен життєздатності в структурі особистості та підкреслено необхідність розвитку даної якості у фахівця ризиконебезпечних професій. Дефініція поняття життєздатності демонструє значну варіативність змісту, що відбиває різноманітність напрямів вивчення цього психологічного феномену. Вітчизняні науковці визначають життєздатність як потенціал людини, як ресурс у подоланні труднощів, як інтегральну властивість особистості відновлюватися після перенесених критичних ситуацій. Зарубіжні дослідники характеризують життєздатність як багатовимірне явище та здатність людини швидко відновлюватися після перенесених стресових подій.

Метою дослідження було визначити особливості психологічної життєздатності в різних кластерних групах поліцейських-спеціалістів. Було використано тест «Життєздатність людини» О. Рильської. Вибірка дослідження становила 75 поліцейських Корпусу оперативно-раптової дії (КОРД), які були протестовані за допомогою вищезазначеної методики та із застосуванням кластерного аналізу за методом k – середніх розподілені на три групи. У першу групу з низьким рівнем психологічної життєздатності увійшло 16 осіб, у другу, із середнім рівнем – 36 респондентів, третю групу (з високим рівнем) представили 13 досліджуваних. Для математико-статистичної обробки даних було використано t – критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

Результати проведеного дослідження показали, що для групи поліцейських з низьким рівнем життєздатності характерні високі адаптивні здібності, однак занижені показники здатності до саморозвитку та саморегуляції по відношенню до двох інших груп. Поліцейські зі середнім рівнем життєздатності можуть швидко пристосуватися до стресових ситуацій та схильні робити відповідні висновки з них. Для третьої групи поліцейських, які мають високий рівень життєздатності, характерні високі показники за всіма параметрами даного феномену, що говорить про неабияку перевагу даної групи в здійсненні професійної діяльності в умовах великого стресу і ризику. Досліджуваним з високим рівнем життєздатності властиве прагнення сприймати виклики професії як можливості кар'єрного успіху та подальшого професійного зростання, тобто вони сприймають труднощі як можливості проявити свої вміння, знання та навички.

Ключові слова: життєздатність, КОРД, поліцейські-спеціалісти, професійна діяльність, ресурс, спеціальні підрозділи поліції, стресові події.

Постановка проблеми. Надмірні емоційні та фізичні навантаження на робочому місці мають серйозні наслідки для якості роботи працівника та його загального психологічного функціонування. Сучасні психологічні дослідження доводять, що існує взаємозв'язок між життєздатністю особистості та результатами її професійної діяльності, що знаходить своє віддзеркалення у здатності протистояти надмірному психологічному

стресу, характерному для фахівців, виконання службових обов'язків яких відбувається в екстремальних умовах. Беззаперечним є той факт, що перед науковцями постає необхідність ґрунтовного вивчення особливостей індивідуальної стійкості людини в умовах небезпечної професії, адже отримані дані дозволять сприяти здоровій психологічній адаптації працівників, що працюють в умовах високого стресу. Цілком зрозуміло,

що існує потреба в таких дослідженнях, особливо для таких професійних груп, як поліцейські Корпусу оперативного-раптової дії, де рівень втоми та вигорання занадто високий. Якщо поліцейський не здатен буде протидіяти їм, то високий рівень стресу під час виконання службової діяльності заважатиме її ефективному виконанню та може призвести до значних негативних наслідків для особистості правоохоронця. Поліцейські-спецпризначенці працюють в умовах, котрі відрізняються високою стресогенністю, що може призводити до виникнення таких станів, як тривога, депресія, вторинний травматичний стрес та професійне вигорання. Водночас для певної частки працівників поліції вплив професійного стресу є менш деструктивним, а його наслідки не набувають загостреної негативної форми. Науковці кваліфікують таких осіб як «психологічно стійких» або «життєздатних». Відповідно до цього емпіричне вивчення психологічної життєздатності працівників спеціальних підрозділів поліції виступає актуальним дослідницьким завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найперші наукові пошуки особливостей феномену життєздатності людини проводилися в контексті вивчення дитячої патопсихології, однак згодом інтерес до даної проблеми набув більш широкого масштабу. Сучасні дослідники М. Кузнецов та Л. Зотова впевнені, що в царині психології життєздатність разом із такими психологічними категоріями, як життєстійкість, адаптивність, психологічна стійкість, життєтворчість, особистісний потенціал, відноситься до таких внутрішніх потенціалів людини, які допомагають їй протистояти важким життєвим умовам, зберігаючи свою людську сутність, цілісність та ідентичність [4].

В. Предко вважає, що розвиток життєстійкості людини в період дорослішання та опанування професії здатний поліпшити життєздатність, суспільний лад та добробут усього суспільства. Тому найважливіше завдання – сформувати зрілу особистість, котра може долати труднощі та досягати намічених цілей [6, с. 158].

В. Древаль вважає, що в психологічній літературі присутній певний дисонанс у визначенні феноменів «життєздатність» та «життєстійкість». Авторка говорить, що розбіжності пов'язані з тим, що деякі науковці стверджують, що життєздатність – багато ширше поняття і тому має більше значення, звідси варто розглядати життєстійкість у структурі життєздатності людини. Дослідниця визначає життєздатність як ресурс

людини, котрий напряму впливає на успішність її адаптації до негативних явищ та є інтегративною властивістю, яка необхідна заради самоконтролю людини в критичних ситуаціях [2, с. 40].

М. Гарсія-Дія зі співавторами визначають життєздатність як схильність людини відновлюватися, змінюватися, пристосовуватися чи навіть процвітати після нещастя, змін або негараздів [10]. К. Во та Е. Костер інтерпретують даний феномен як складне, динамічне та багатовимірне явище [13].

Щодо професійної діяльності Р. Березовська виділяє три рівні життєздатності: *організаційний* (адаптивні здібності до негативних явищ; вміння відновлювати власні ресурси; здатність виконувати професійні обов'язки на високому рівні всупереч труднощам); *міжособистісний/ груповий* (особливості комунікації; лідерські якості; специфіка міжособистісної взаємодії); *індивідуальний* (знання, уміння, та навички для виконання професійних завдань; життєвий та професійний досвід протистояти критичним ситуаціям; потенційні ресурси долати виклики професії; пошук індивідуальної стратегії адаптації в професії) [1, с. 545]. Як відзначають Е. Симанюк та А. Печеркіна, життєздатність людини – це потенціал, який визначає успішність становлення професіонала. Науковиці зазначають, що істотним показником у професійному розвитку є наявність у фахівця високої життєздатності, котра дозволяє йому мобілізувати власні сили та ресурси, а також орієнтує в подальших професійних напрямках та перспективах усупереч труднощам на роботі [8, с. 536].

Т. Какіашвілі зі співавторами вважають, що для людини особливу небезпеку становить стрес на роботі та нездатність фахівця керувати ним. Вчені підкреслюють, що професійний стрес – це універсальне явище, яке має негативні наслідки для фізичного та психічного здоров'я [11]. Р. Бріджер зі співавторами погоджуються, що через стрес на роботі порушується не лише нормальне функціонування організму людини, а й погіршуються організаційні результати через зниження трудових показників і високу плинність кадрів [9].

На думку О. Рильської, життєздатність є інтегральною здатністю особистості зберігати свою цілісність під час вирішення складних питань, з якими їй довелося стикнутися в житті та професійній діяльності, що свідчить про постійний зв'язок соціального буття та людського призначення, котрі для людини відіграють домінуючу роль та можуть свідчити про задоволеність життям загалом. Авторка пропонує розглядати життєдіяльність через її три критерії: особистісний

(етхолостичний), комунікативний (діалогічний) та рівневий (тепоральний). Дослідниця наголошує, що професійну життєдіяльність варто визначати як ресурс особистості в подоланні труднощів, як потенційні можливості з ними справлятися, як гармонійне балансування між «підйомами» та «падіннями» в професії, що забезпечуються завдяки п'яти факторам: любові до життя, саморозвитку, адаптації, саморегуляції та комунікабельності [7].

На думку С. Забегаліної, в умовах сьогодення життєздатність суб'єкта діяльності детермінована специфікою діяльності та її прогнозованими особливостями в майбутньому. Особистість суб'єкта діяльності змінюється внаслідок зміни змісту, складності, умов здійснення діяльності, які відбуваються незалежно від конкретного індивіда, визначаючись багатьма об'єктивними факторами. Життєздатність у професії характеризується особливостями життєздатності людини як особистості і як суб'єкта діяльності, тобто відбувається об'єднання особистісного і діяльнісного аспектів, які зумовлюють життєздатність у цілому [3, с. 360].

К. Маннапова зазначає, що «життєздатність – це індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища, яка не є невід'ємною і стабільною якістю». Авторка вважає, що у всебічно розвинутої особистості центральним ядром слід вважати життєздатність, яка здатна забезпечити повноцінне життя для людини, спонукає до самоактуалізації та саморозвитку [5, с. 158].

Надмірні навантаження на людей, які працюють в умовах високого ризику, можуть збільшити ймовірність розвитку у них вигорання, котре виражається через емоційне виснаження, знеособлення та відчуття низьких особистих успіхів. Нездатність опиратися й долати виклики професії, на думку Б. Стемма, провокує виникнення симптомів когнітивних порушень, наприклад, втрату пам'яті, труднощі з концентрацією уваги та вирішенням складних завдань [12].

Розуміння факторів, що негативно впливають на особистість поліцейського-спецпризначенця, є

важливим у подальшому розробленні практичних рекомендацій, які можуть позитивно впливати на подолання травмуючих та критичних ситуацій і, таким чином, зменшувати пов'язані з цим негативні наслідки.

Мета дослідження – визначити особливості психологічної життєздатності в різних кластерних групах поліцейських-спецпризначенців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставленої мети нами було проведено емпіричне дослідження показників психологічної життєздатності в різних кластерних групах поліцейських-спецпризначенців.

Вибірка дослідження становила 75 поліцейських Корпусу оперативно-раптової дії (КОРД), які із застосуванням кластерного аналізу за методом k-середніх були розподілені на три групи. У першу групу з низьким рівнем психологічної життєздатності увійшло 16 осіб, у другу, із середнім рівнем – 36 осіб, третю групу (з високим рівнем) представили 13 досліджуваних. Для математико-статистичної обробки даних було використано t – критерій Стьюдента для незалежних груп. У дослідженні було використано тест «Життєздатність людини», розроблений О. Рильською. Даний психодіагностичний інструментарій призначений для оцінки показників життєздатності людини зрілого віку як інтегральної здібності до збереження власної системної цілісності, яка дозволяє успішно вирішити основні життєві завдання. Тест налічує 106 питань, котрі згруповані в чотири шкали: «Адаптація», «Саморегуляція», «Саморозвиток» і «Осмисленість життя» [7].

Отримані результати психологічної життєздатності в різних кластерних групах поліцейських-спецпризначенців надано в таблиці 1.

За шкалою «Адаптація» показник у першій групі становив 60.88 ± 4.79 , у другій – 54.22 ± 1.98 , у третій групі показник за цією шкалою дорівнював 43.33 ± 4.05 . Математико-статистичний аналіз виявив вірогідно більш високий показник у першій та другій групі порівняно з третьою ($t = 2.80$, $p \leq 0,05$ та $t = 2.42$, $p \leq 0,05$ відповідно). Показники першої та другої групи за шкалою «Адап-

Таблиця 1

Показники психологічної життєздатності в різних кластерних групах поліцейських-спецпризначенців (M±m)

Шкали	1 група	2 група	3 група	t 1-2	t2-3	t 1-3
Адаптація	60.88±4.79	54.22±1.98	43.33±4.05	1.29	2.42*	2.80*
Саморегуляція	36.75±1.33	39.77±1.01	41.16±2.32	1.82	0.55	1.65
Саморозвиток	33.63±1.76	40.05±0.73	38.16±1.69	3.37*	1.03	1.85
Осмисленість життя	33.63±1.76	36.33±1.2	38.17±4.17	1.27	0.42	1.00

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$

тація» під час порівняння не виявили вірогідних відмінностей.

Отже, представники першої та другої групи на відміну від третьої відрізняються вірогідно вищою нервово-психічною стійкістю, більшою толерантністю до стресу, більшою адекватністю сприйняття умов діяльності та своїх можливостей, більш вираженим відчуттям власної значущості для оточуючих і більш значним досвідом соціального спілкування.

За шкалою «Саморегуляція» показник у першій групі становив 36.75 ± 1.33 , у другій – 39.77 ± 1.01 , у третій групі показник за цією шкалою дорівнював 41.16 ± 2.32 . Вірогідні відмінності між групами за цією шкалою встановлені не були.

Таким чином, представники всіх трьох груп не відрізняються за ступенем вираженості здатності до планування, моделювання, контролю, оцінки та корекції, котрі представлені у свою чергу компонентами інтелектуальних, творчих, атенційних, мнемічних та інших здатностей, які можуть бути співвіднесені з природними або духовними здібностями.

За шкалою «Саморозвиток» показник у першій групі становив 33.63 ± 1.76 , у другій – 40.05 ± 0.73 , у третій групі показник за цією шкалою дорівнював 38.16 ± 1.69 . Було встановлено вірогідно більш високий показник у другій групі порівняно з першою ($t = 3.37$, $p \leq 0,05$). Показники першої і третьої, а також другої та третьої групи за шкалою «Саморозвиток», під час порівняння не виявили вірогідних відмінностей.

Таким чином, досліджувані другої групи порівняно з першою характеризуються більш вираженою здатністю до саморозвитку в цілому та готовністю до розвитку тих здібностей, які дозволяють вирішувати життєві завдання в постійно змінюваних умовах.

За шкалою «Осмишеність життя» показник у першій групі становив 33.63 ± 1.76 , у другій – 36.33 ± 1.2 , у третій групі показник за цією шкалою дорівнював 38.17 ± 4.17 .

Тобто представники всіх трьох груп не відрізняються за ступенем сформованості цілей, задоволення, яке вони отримують під час їх досягнення, та впевненості у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання й досягати результатів; співвідносити цілі з майбутнім, емоційну насиченість – із сьогоденням, задоволеність – із досягнутим результатом, тобто з минулим.

Таким чином, отримані результати свідчать про таке:

– за шкалою «Адаптація» більш високий показник визначено в першій та другій групі порівняно з третьою, тоді як показники першої та другої групи за цією шкалою в порівнянні не виявили вірогідних відмінностей;

– за шкалою «Саморозвиток» вірогідно більш високий показник встановлено в другій групі порівняно з першою. Разом із цим показники першої та третьої, а також другої та третьої групи, за цією шкалою в порівнянні не виявили вірогідних відмінностей;

– за шкалами «Саморегуляція» та «Осмишеність життя» вірогідні відмінності між групами встановлені не були.

Висновки. Таким чином, емпірично було встановлено, що для першої групи поліцейських-спецпризначенців, які мають низький рівень життєздатності, характерна здатність ефективно адаптуватися до мінливих умов та вміння швидко підлаштуватися до ситуацій, котрі характеризуються непередбачуваністю та небезпечністю. Однак у даній групі за іншими показниками життєздатності встановлені найнижчі бали по відношенню до двох інших досліджуваних груп поліцейських, що дозволяє констатувати про значні недоліки в здатності до швидкого відновлення ресурсу в подоланні нових професійних викликів та зменшення бажання ставити собі нові цілі після перенесених критичних ситуацій. Другій групі спецпризначенців, які мають середній рівень життєздатності, також притаманне вміння адаптуватися до стресових подій та схильність будувати перспективи свого подальшого кар'єрного зростання. Тобто друга група поліцейських активно будує плани на майбутнє стосовно подальшого свого професійного майбутнього після перенесених стресових подій. У третій групі поліцейських-спецпризначенців, які мають високий рівень життєздатності, отримано майже однакові високі результати за всіма показниками життєздатності, що дозволяє нам говорити про гармонійний розвиток особистості поліцейського за всіма досліджуваними параметрами й доводить необхідність розвитку даної якості серед поліцейських, які працюють в умовах підвищеного ризику та стресу.

Перспективами подальших досліджень ми вважаємо охоплення інших аспектів життєздатності, таких як упевненість у собі, наявність навичок вирішення професійних проблем та прийняття рішень у невизначених ситуаціях поліцейськими, які працюють в умовах підвищеного ризику.

Список літератури:

1. Березовская Р.А. Жизнеспособность и профессиональное благополучие личности. *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А.В. Махнач, Л.Г. Дикая. Москва, 2016. С. 538–555.
2. Древалъ В. Життєстійкість як внутрішній ресурс особистості. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи*. 2021. Вип. 2. С. 38–42.
3. Забегалина С.В. Прогностические и адаптационные способности как детерминанты жизнеспособности человека: глава в книге. *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А.В. Махнач, Л.Г. Дикая. Москва, 2016. С. 356–373.
4. Кузнецов М.А., Зотова Л.М. Психологические механизмы и детерминанты поддержания здоровья человека. *Вісник ХНПУ ім. Григорія Сковороди. Серія: Психологія*. 2016. № 53. С. 165–188.
5. Маннапова К.Р. Життєздатність як індивідуальна здатність керувати власними ресурсами в контексті умов середовища. *Вісник ХНПУ ім. Григорія Сковороди. Серія: Психологія*. 2011. № 40. С. 146–158.
6. Предко В.В. Розвиток життєстійкості особистості як основна психологічна умова ефективного освітнього процесу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 157–162. DOI: 10.32838/2709-3093/2021.2/28
7. Рылская Е.А. Психология жизнеспособности человека : дисс. ... доктора психол. наук : 19.00.01. Ярославль, 2014. 446 с.
8. Сыманюк Э.Э., Печеркина А.А. Жизнеспособность как предиктор конструктивного профессионального развития. *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А.В. Махнач, Л.Г. Дикая. Москва, 2016. С. 525–537.
9. Bridger R.S., Day A.J., Morton K. Occupational stress and employee turnover. *Ergonomics*. 2013. № 56. P. 1629–1639. DOI: 10.1080/00140139.2013.836251
10. Concept analysis: resilience. *Archives of Psychiatric Nursing* / M.J. Garcia-Dia et al. 2013. № 27. P. 264–270. DOI: 10.1016/j.apnu.2013.07.003
11. Kakiasvili T., Leszek J., Rutkowski K. The medical perspective on burnout. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*. 2013. № 26. P. 401–412. DOI: 10.2478/s13382-013-0093-3
12. Stamm B. *The Concise ProQOL Manual*, 2nd Edn. Pocatello, ID: ProQoL.org. 2010. 74 p.
13. Waugh C.E., Koster E.H.W. A resilience framework for promoting stable remission from depression. *Clinical Psychology Review*. 2015. № 41. P. 49–60. DOI: 10.1016/j.cpr.2014.05.004

Boychuk S.S. RESILIENCE IN THE PERSONALITY'S STRUCTURE OF OFFICERS OF SPECIAL POLICE UNITS

The article presents the results of an empirical study of the manifestation of resilience in officers of special police units. The theoretical views of domestic and foreign scientists on the phenomenon of resilience in the structure of personality are highlighted and the need to develop this quality in a specialist of risky professions is emphasized. The definition of the concept of resilience demonstrates a significant variability of content, which reflects the diversity of areas of study of this psychological phenomenon. Domestic scientists define resilience as a human potential, as a resource in coping difficulties, as an integral attribute of the personality to recover from critical situations. Foreign researchers characterize resilience as a multidimensional phenomenon and a person's ability to recover quickly after stressful events.

The study aimed to determine the features of psychological resilience in different cluster groups of special force police officers. Test "Human resilience" by O. Rylska was used. The sample of the study consisted of 75 police officers of special police units KORR (Corps of Rapid Reaction), who were tested using the above methods, and using cluster analysis by the method of k - means divided into three groups.

The first group with a low level of psychological resilience included 16 persons, the second, with a medium level - 36 respondents, the third group (with a high level) consisted of 13 subjects. Student's t-test for independent samples was used for mathematical and statistical data processing.

The results of the study showed that the group of police officers with a low level of resilience is characterized by high adaptive abilities, but low indicators of the ability to self-development and self-regulation, compared to the other two groups. Medium-level police officers can adapt quickly to stressful situations and tend to draw appropriate conclusions from them. The third group of police officers with a high level of resilience, have high performance in all parameters of this phenomenon, which indicates a significant advantage of this group in carrying out professional activities in conditions of great stress and risk. High-resilience subjects tend to see the challenges of the profession as opportunities for career success and further professional growth, that is, they perceive difficulties as opportunities to demonstrate their skills, knowledge and abilities.

Key words: resilience, KORR, special force police officers, professional activity, resource, special police units, stressful events.